

Petter B. Molaug

Oslo blir by

– fra 1000 til 1200

Oslo feiret 900-årsjubileum i 1950 og 1000-årsjubileum i år 2000. Bakgrunnen for det første jubileet var teksten i Snorres kongesagaer; bakgrunnen for de siste var arkeologiske funn gjort på 1970-tallet. Men er disse dateringene solid forankret i de arkeologiske funnene, og hva med tolkingen av de eldste funnene som levninger av en by? Er Oslos alder en definisjonssak eller tuftet på absolutte dateringer av manifeste levninger? Har de nyeste arkeologiske funnene kastet nytt lys over spørsmålet om Oslos opphav, kongegrnlagt eller utvikling av en eldre bebyggelse? Og kan de arkeologiske kildene gi kunnskap om hva slags funksjoner som fantes i den eldste byen og hvem som stod bak initiativer og endringer?

Kilder til Oslos eldste historie

Skriftlige kilder

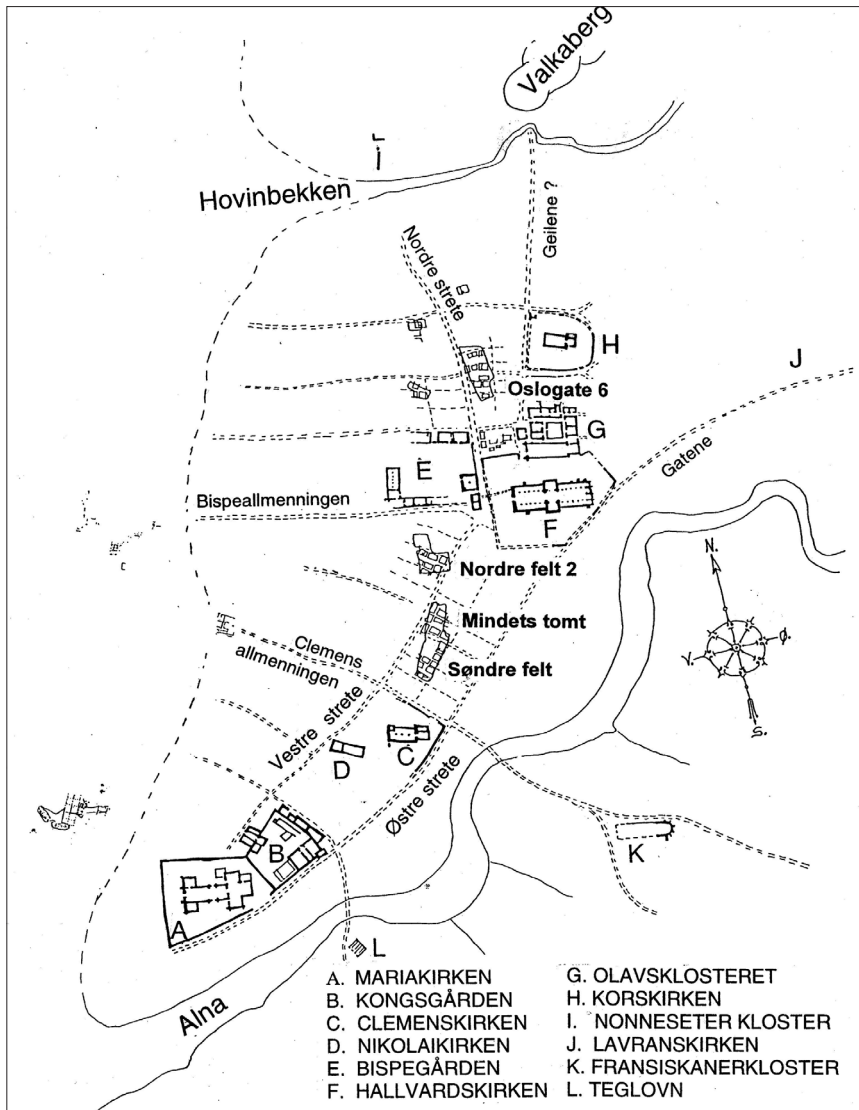
Ifølge Snorre er Oslo grunnlagt av Harald Hardråde (Heimskringla: Harald Hardrådes saga kap. 58). Det legges spesiell vekt på at det var godt om forsyninger der, dvs. landbruksprodukter, noe som Harald ikke minst trengte i sine feider med danskekongen om arverettighetene til Knut den Stores rike. Ut fra forløpet av hendelser i sagaene er 1050 blitt vurdert som det mest sannsynlige året for bygrunnleggelsen. I tekstene brukes uttrykket «lot reise kaupstad» (*lét reisa kaupstað*) som kan tolkes som å grunnlegge fra grunnen av (Nilsen 1976:181). Men Oslo er også nevnt i forbindelse med eldre hendelser. I den legendariske Olavssagaen nevnes det at Olav Haraldsson «...var noen netter i Oslo» (Olavs saga:179). Det må ha vært i 1021. Kongesagaene, inklusive den legendariske saga er selvsagt sene kilder og kan ikke uten videre tas til inntekt for konkrete hendelser, spesielt ikke tidfestingen av disse. Bruk av navnet Oslo i dette tilfellet kan være en senere tilføyelse eller en misforståelse, men ikke nødvendigvis. Den eldste samtidige skriftlige kilden som nevner Oslo er, som for de andre større middelalderbyene, Ordericus Vitalis sin kirkehistorie. Han refererer til Oslo som en av 6 *civitates* i datidens Norge. Dette er så sent som i 1135 (Ordericus Vitalis:vol.V 220–21).

Arkeologiske kilder – utgravningshistorie

Ruinene av monumentalbygningene i stein er utgravd fra 1860-tallet frem til 1930-tallet. Bare få arkeologiske undersøkelser av slike er gjort senere. Steinruinene som er fremgravd, er søkt identifisert med navn nevnt i skriftlige kilder ved å sammenligne funnstedene med middelalderbyens topografi og gateløp og ut fra formen og alderen på de fysiske levningene som er gravd frem. Noen steder har det også vært en tradisjon som har bundet konkrete steder til bestemte middelalderske bygninger. Alt fra 1870-tallet ble også levninger av alminnelig

bybebyggelse utenom monumentalbygninger fremgravd, spesielt i forbindelse med jernbanens omfattende byggevirkosmhet (Blix 1879).

Tegningsdokumentasjonen av de arkeologiske observasjonene ved tidligere utgravninger i Gamlebyen ble samlet og systematisert av Gerhard Fischer (Fischer 1921; 1924; 1950). Disse utgravningene har gitt mye kunnskap om monumentalbygninger, topografi, gateløp og bebyggelsesstruktur. Men fordi det i liten grad er blitt gravet nøyaktig nok stratigrafisk og fordi få absolutt daterbare funn er koblet til konstruksjoner, er det store problemer knyttet til bruken av Fischers sammenstilte materiale om alminnelig bybebyggelse, også fra de

Figur 1. Oslo i middelalderen. Monumentalbygg, antatte gateløp, store utgravninger fra 1970 og senere. Planen gjengir stort sett situasjonen på tidlig 1300-tall. Etter E. Schia 1991a med tilføyelser og endringer.

utgravningene han selv stod for, selv om det ofte både er plantegninger med nivellementer, fotografier og dagbøker (Molaug 1990).

Det er først med undersøkelser på 1960-tallet og særlig fra 1970 og fremover at utgravningene har vært gjennomført på en måte som gjør at dokumentasjonen kan brukes i en mer omfattende analyse av Oslos tidligste bebyggelsesutvikling. De viktigste utgravningene er Oluf Olsens undersøkelser av kongsgården i 1963, Håkon Christies undersøkelser av Mariakirken i 1960-årene (Christie 1966), Ole Egil Eides undersøkelser under Clemenskirken i 1970–71 (Eide 1974), Hans Emil Lidéns utgravninger av «Mindets tomt» og «Søndre felt» i 1970–76 (Høeg et al. 1977; Schia 1987), Erik Schias utgravninger av feltene «Oslogate 3 og 7» i 1972 (Schia 1979), Petter Molaugs utgravninger av «Nordre felt» i 1976 og 1982–84 (Molaug 2002a) og Molaugs utgravninger av feltet «Oslogate 6» i 1987–89 (Molaug et al. 2000). I tillegg har det vært en rekke mindre utgravninger på 1970- og 80-tallet og også senere (Wiberg & Schia 1989; Molaug et al. 2002b.) (Fig. 1).

Fra 1970 ble det gravd stratigrafisk, med innsamling av funn fra det enkelte lag. Fra 1973 ble lagene dessuten gitt individuelle numre. Som for Bergen er det i Oslo lagt vekt på påvisning av brannhorisonter. Der hvor en brann har ødelagt bebyggelse innenfor et større område, gir brannlag og brente levninger in situ en samtidig tidshorizont. Det er gjort forsøk på å identifisere de arkeologiske funnene av slike brannhorisonter i Oslo med branner nevnt i skriftlige kilder (Schia 1987a; Sæther 1987). Det er nedenfor brukt betegnelsen brannttrinn om et brannlag og lagene under dette ned til brannhorisonten under (Schia 1987a).

Oslos topografi, inndeling av bebyggelsen

Oslodalen er fra naturens side et område med godt jordbruksland. I vikingtiden har det vært ca. 70 navnegårder her (Holmsen 1963). Indre Oslofjord har gitt muligheter til godt fiske, men det har ikke vært større sildeinnsig her, slik som lengre ute i Oslofjorden. Oslo ligger gunstig til for båttrafikk innerst i Oslofjorden. Imidlertid har denne vært hindret om vinteren på grunn av is. Elvene som renner ut i indre Oslofjord, har bare i liten grad vært farbare. Forholdene for landveis transport har ikke vært spesielt gode i sommerhalvåret. Om vinteren gjorde is og sne at transport med hest og slede var et godt alternativ. Nærliggende områder av betydning for Oslo var særlig Romerike i nordøst med rik jordbruksbygd og gode transportveier videre innover i landet og, i noe mindre grad, Ringerike i nordvest.

Middelalderens Oslo lå på et område avgrenset av Bjørvika i vest og Alnaelva i sydøst. Terrenget stiger jevnt fra Bjørvika mot øst-sydøst, mens skråningen ned mot Alnaelva er brattere. Terrenget stiger også fra sydvest mot nordøst. I nord er Hovinbekken regnet som yttergrensen for den alminnelige bybebyggelsen, og grunnen heller nedover mot bekken i nordre del av byen. I nordøst fortsetter stigningen til Marterstokker (Galgeberg) som lå godt utenfor selve byen. Grunnen består stort sett av marin leire med et 0,5 til 1,0 m tykt sandlag over. Under Aker gård, noen kilometer nord-nordvest for byen, er forekomster av blyglans som har gitt grunnlag for utvinning av sølv. Eldste omtale er i *Historia Norvegiae* fra 1190-tallet. Trolig var produksjonen ikke gammel på denne tiden og holdt også ganske raskt opp (Nedkvitne & Norseng 1991:259). Forekomsten har neppe hatt noen betydning for den eldste byutviklingen i Oslo.

Arkeologiske kilder – datering

De arkeologiske utgravningene har frembrakt et stort kildemateriale som har kunnet gi uavhengige absolutte dateringer i forhold til dateringene basert på skriftlige kilder. Gjenstandene har stått sentralt i dateringene av de forskjellige branntrekkene ved utgravningene på 1970- og 80-tallet. Dateringene har vært gjort ved sammenligning med funn fra andre arkeologiske utgravninger. Svakheten ved denne metoden har vært mangelen på absolutte dateringer av gjenstandene basert på uavhengige naturvitenskaplige metoder eller ut fra sikre skriftlige kilder. C14-dateringer og dendrokronologi er de naturvitenskaplige dateringsmetodene som har vært brukt. C14-dateringer har vært benyttet for de eldste lagene, men dateringene har ofte stor usikkerhetsmargin. I 2005–6 har en del prøvemateriale blitt C14-datert med moderne målings- og kalibreringsmetoder og gitt mer nøyaktige og til dels avvikende resultater (Nordeide & Gulliksen 2007). Dendrokronologiske dateringer har vært problematiske fordi mesteparten av prøvematerialet har vist seg å være fra gjenanvendt virke (Thun & Schia 1987). Dette har gitt post quem-dateringer, men få samtidige dateringer. Et omfattende materiale er samlet inn for andre typer naturvitenskaplige analyser, og en god del interessante slutninger har kunnet dras ved pollenanalyser, plantemakrofossilanalyser, insektanalyser, analyse av knokler av mennesker og dyr og av parasittegg (Schia 1988).

Periodisering av Oslos eldste historie ut fra kildene

De absolutte dateringene som kan brukes i en oppdeling i tidshorisonter, baserer seg på skriftlige kilder, dendrokronologi, C14-dateringer, mynter og datering av gjenstander ut fra typologi og sammenligningsmateriale. Kronologien som er brukt her er i stor grad basert på kronologiske inndelinger gjort av bebyggelsesutviklingen på utgravningsfeltene «Mindets tomt» og «Søndre felt» (Schia 1987a; Sæther 1987):

1. Preurbane levninger, før ca. 1000
2. Eldste byperiode, ca. 1000– ca. 1050, før Harald Hardråde
3. Perioden ca. 1050– ca. 1075 (branntrekk 14 Søndre felt)
4. Perioden ca. 1075– ca. 1125 (branntrekk 13 Mindets tomt, Søndre felt, Nordre felt)
5. Perioden ca. 1125– ca. 1175 (branntrekk 11–12 Mindets tomt, Søndre felt, Nordre felt, kirkebygging i stein)
6. Perioden ca. 1175– ca. 1225 (branntrekk 9–10 Mindets tomt, Søndre felt, Nordre felt, monumentalbygg i stein)

Fysiske investeringer i byen i de forskjellige horisontene, dateringsgrunnlag

Preurban periode. Før ca. 1000

Før det ble by har det vært virksomhet i området. Dette er tydeligst på feltet Oslogate 6 der det er funnet klare ardspor (Molaug et al. 2000). Ved Gerhard Fischers utgravninger av skomakerbodene på St. Hallvards plass litt lenger syd er det ut fra snitt-tegninger sannsynlig at det også her har vært åker. Området med åker har ut fra dette vært minst 75 m i nord-sydlig retning. Det er på ett område av Oslogate 6-feltet to faser med arding, avbrutt av en periode med trevegetasjon. En prøve med plantemateriale er datert til mellom AD 965 og 1015 (1035±45BP 1σ T-8996A), en annen til mellom AD 1015 og 1225 (915±95BP 1σ

Tua-93). Det er også funnet stolper fra bygninger og ildstedsmateriale som er C14-datert til mellom 885 og 1025 (885-995AD 1105±60BP 1σ Tua-103, 885–1000AD 1105±65BP 1σ T-8998, 900-1025AD 1050±65BP 1σ T-8995). Bygningenes orientering tilsvarer senere bebyggelse, men dette trenger ikke å bety at det har vært noen bebyggelseskontinuitet, men kan skyldes at det er tatt hensyn til hellingen i terrenget. Fra jordlag rett over ardsporene er det C14-dateringer mellom 885 og 1000 (1105±65BP 1σ T-8997), og mellom 975 og 1150 (1000±75BP 1σ T-9159) (Molaug et al. 2000). Det er ikke funnet gjenstander som ut fra typologi og sammenligning med andre daterte funn kan tidfestes sikkert til før år 1000. Gjenstander funnet i pløyelag, grøfter og stolpehull på «Oslogate 6»-feltet er ikke godt daterbare.

Den eldste C14-dateringen fra utgravningsfeltene «Mindets tomt»/«Søndre felt» og «Nordre felt» er 790±100 AD (1190±70BP 1σ T-2497), fra en plankebrønn på «Søndre felt» (Schia 1987a:163; 1987c). I seg selv ville det derfor være naturlig å datere denne brønnen til 800-tallet. Disse plankene ble imidlertid funnet rett under en flettverksbrønn fra eldste bebyggelsesfase, periode 2, på 1000-tallet. Dette gjør det rimelig å anta at det har vært kontinuitet mellom de to brønnene. Dersom plankebrønnen har tilhørt bybebyggelsen, må det ha vært gjenbruk av materialer eller plankene har vært fra et svært gammelt tre (Schia 1987a:489 f.). Det er derfor valgt å plassere denne brønnen i periode 2. I dette området er det ikke funnet noen ardspor.

Eldste byperiode. Antatt datering ca. 1000–1050

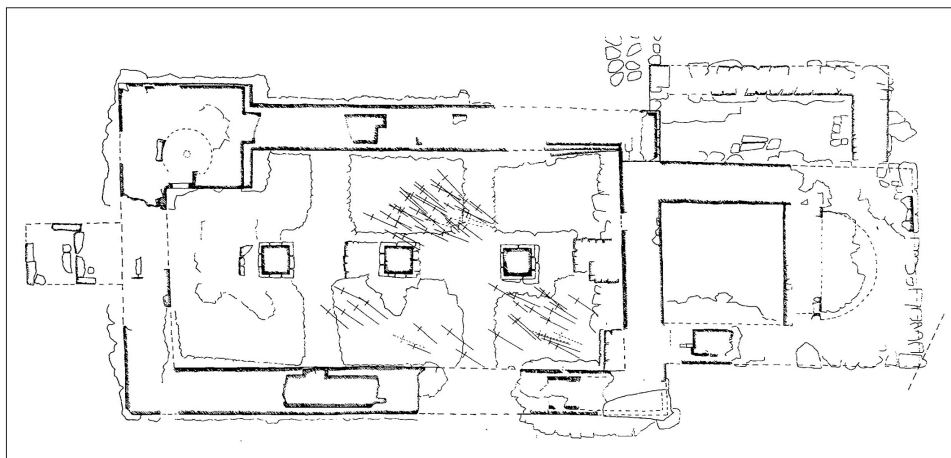
De eldste levningene av bybebyggelse er funnet på «Mindets tomt»/«Søndre felt» og er antatt å være fra 2. fjerdedel av 1000-tallet. Ved Ole Egil Eides utgravninger i 1971 ble det under Clemenskirken av stein like syd for «Mindets tomt»/«Søndre felt» funnet graver fra ca. 1000 eller første halvdel av 1000-tallet.

Kongsgården

Ved Oluf Olsens utgravninger i området for kongsgården ble det i 1963 funnet en samling på minst seks mynter korrodert sammen. To er tyske, hvorav den yngste er preget mellom ca. 1020–1050, og tre er angelsaksiske hvorav den yngste er preget mellom 1038 og 40. De andre er preget mellom 1009–16 og 1016–35. I norske skattefunn etter ca. 1060 er det vanligst med hjemlig mynt. Større norske utmyntinger startet da, og Harald Hardråde ser ut til å ha påbudt innveksling av utenlandsk mynt (Skaare 1966:163–79). Myntene fra Kongsgården er trolig havnet i jorden mellom 1040 og 1055/1060. Funnstedet er i et akkumulert eller påført lag i en grøft tolket som en mulig vollgrav i et forsvarsanlegg eldre enn kongeborgen fra 1200-tallet på samme sted. Dersom dette er riktig, gir myntene en post quem-datering for oppføringen av et slikt anlegg. Anlegget kan imidlertid være en god del eldre. På grunn av stedskontinuiteten er det rimelig at det kan knyttes til kongemakten (Schia 1991a:113). Det er trolig fra første halvdel av 1000-tallet, senest fra rundt 1050.

Clemenskirken, eldste kirkegård

Under ruinene av Clemenskirken av stein ble det funnet en rekke graver som klart er eldre enn denne kirken (Fig. 2). De grupperer seg i to stratigrafisk atskilte tidshorisonter. Den yngste av disse to horisontene har graver orientert parallelt med den yngre steinkirken, mens den eldste horisonten har graver orientert skjevt, tilsvarende orienteringen på Clemensallmenningen og den senere kirkegårdsmuren inntil denne. Dessuten var de to gravhorisontene atskilt av

Figur 2. Clemenskirken. Plantegning. Steinkirken fra første halvdel av 1100-tallet (fase 5), basert på G. Fischers tegning og gravene fra den eldste kirkegården, periode 2, funnet ved Ole Egil Eides utgravninger i 1971. Etter Eide 1974.

et sandlag på ca. 50 cm, trolig påført. Nye C14-dateringer utført med akselerator på bein- og kistemateriale fra de eldste gravene har gjennomgående gitt noe yngre kalibrert alder enn de første, publisert i 1974 (Eide 1974; Nordeide & Gulliksen 2007), blant annet er det gjort kalibreringer ut fra alderen på den døde (Nordeide & Gulliksen 2007:14, fig.7). Gjennomgående er eldste sannsynlige alder med ett standardavvik mellom sent 900-tall og 1040, mens yngste sannsynlige alder for mange prøver er på 1100- og helt opp til 1200-tallet (Nordeide & Gulliksen 2007:table 2). Dette skyldes at kalibreringskurven for store deler av 1000- og 1100-tallet overlapper i tid BP (Nordeide & Gulliksen 2007:fig. 8). Eksempler på snevrere dateringer er AD 980–1020 (1046±26 BP 1σ Tua-5021 mean) og AD 980–1040 (1015±35 BP 1σ Tua-5020) C14-dateringene av graver fra denne eldste fasen før påføringen av sandlaget viser at gravplassen ble etablert i første halvdel av 1000-tallet (Nordeide & Gulliksen 2007; Molaug 2007).

«Mindets tomt», «Søndre felt» og «Nordre felt»

Den eldste bebyggelsen på «Mindets tomt»/«Søndre felt» er antatt å gå tilbake til andre fjerdedel av 1000-tallet (Schia 1987a:164, se nedenfor, se fig. 4). Den har betegnelsen situasjon 14c på «Søndre felt». Dyreknokler like over naturbakken er datert til AD 1045±95 (910±80 BP 1σ T-2309). Den eldste dendrodateringen er imidlertid først 1061, dvs. at den i tid tilsvarer periode 3 (se nedenfor).

Det er funnet tre brønner. To av dem er på samme tomt. Det er ovenfor antatt at datering av brønnen K275 til 800-tallet er for gammel. Dette bestyrkes ut fra datering av en trebit fra inne i plankebrønnen, fra gjenfyllingen av denne. Datering er AD 1015±45 (960±50BP 1σ T2836). Flettverksbrønnen (K272) rett over plankebrønnen er datert til AD 1075±95 (920±70BP 1σ T-2496). Det er funnet stolpehull fra tre eller fire bygninger, et hjørne fra en laftebygning in situ og en laftestokk uten direkte kobling til andre bygningselementer. Laftene er vagenov, den enkleste formen for laft. Det ble funnet hele fem små kvadratiske bygninger som alle har hatt fire jordgravede stolper. Mellom stolpene er det i noen funnet flettverk (X17).

Flettverksgrenene er datert til henholdsvis AD 920±120 (1040±110BP 1σ T1329) og AD 1075±115 (910±100BP 1σ T1376). Bygningene må ha hatt forhøyet gulv, og flettverket har vært et løst gjerde. Mellom stolpene er det på flere en grop med gjødsel. Bygningene kan ha tjent som fjøs for småfe eller til oppbevaring. To bygninger med jordgravde stolper kan identifiseres som bolighus, fordi de hadde ildsted og jord- eller leirgulv. Ildstedene ligger i disse midt på gulvet, ikke i hjørnet.

Alle bygningene er orientert likt, tilsvarende gateløpene Clemensallmenningen og Vestre strete. De har stått spredt, og de fleste i god avstand til Vestre strete. Inntil dette stretet har det stått en skigard. Det samme har det gjort på den andre siden av det samme stretet, funnet på «Nordre felt». Skigarden her er imidlertid ikke fra eldste fase. Da var det bare en grøft inntil stretet. Denne kan ha vært en grensemarkering, men kan også ha tjent som drenering.

Det er klart at området har vært inndelt i tomter fra første stund, fordi bygningene ikke overskrider de senere grenselinjene fra periode 2, 3 eller 4. I en av grenselinjene har det stått en skigard i eldste situasjon. Denne linjen fortsetter i en grøft som både kan ha vært en grensemarkering og hatt funksjon som drenering. Mellom to andre bygårder er det på deler av strekningen en grøft.

Gjenstandene fra de eldste lag på «Mindets tomt» og «Søndre felt» som ut fra parallellmateriale er forsøkt datert typologisk, er kammer og sko. En kam funnet like over steril sand på «Mindets tomt» er datert til 1000-tallet (Wiberg 1977:204), basert på paralleller fra andre middelalderbyer, bl.a. en kam fra Thuletomten i Lund datert til ca. 1020–50 (Blomquist & Mårtensson 1961:203, fig. 230). Det samme gjelder sko med en spesiell type pyntesøm og sko med baktill spiss oppbøyd såle (Schia 1977:184–5, 190; Blomquist & Mårtensson 1961:181–185).

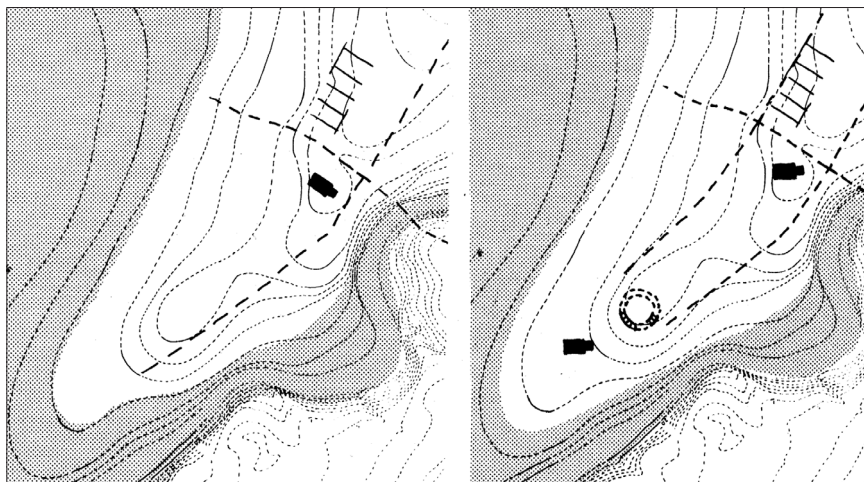
Oslogate 6

Rett over det yngste nivået med ardspor var det jordlag med hasselnøtter C14-datert til mellom AD 975 og 1150 (1000±75BP 1σ T-9159), og planterester fra ett av ardsprene er som nevnt C14-datert til mellom AD 1015 og 1225 (915±95BP 1σ Tua-93). Indikasjonene er sterke på at det har vært aktivitet her i første halvdel av 1000-tallet, åkerbruk og muligens også metallbearbeiding (se nedenfor). Det er ikke funnet noen tegn til humusdannelse mellom åkerlagene og de eldste bylagene. Den eldste dendrodatering fra Oslogate 6 er 1036, men stokken er en fundamentstamme som er gjenanvendt. Om dette betyr at det har stått en bygning her som er så tidlig, er usikkert. Trevirke kan ha kommet fra andre steder i byen, eller det kan ha vært brukt trevirke som er blitt fraktet inn fra landsbygda omkring.

Perioden ca. 1050– ca. 1075 (branntrinn 14 Søndre felt) (Fig. 3)

Clemenskirken. Kirkegård nr. 2

Ole Egil Eide har tolket sandlaget over de eldste gravene som en bevisst planering (Eide 1974). Sannsynligvis har dette skjedd som et forarbeid til reising av en ny kirke på stedet. Det er antatt at denne planeringen har skjedd midt på 1000-tallet (Eide 1974; Schia 1991a:117 ff.). De nye og nykalibrerte C14-dateringene fra gravene gir ingen sikre holdepunkter for datering (Nordeide & Gulliksen 2007).

Figur 3. Oslo rundt midten av 1000-tallet. T.v. periode 2, den eldste bebyggelsen på «Mindets tomt»/«Søndre felt» med tomtegrenser og den eldste Clemenskirken (antatt beliggenhet). T.h. periode 3, bebyggelse på «Mindets tomt»/«Søndre felt» og den nest eldste Clemenskirken (antatt beliggenhet), samt Kongsgården og Mariakirken på neset i syd. Etter Schia 1991a.

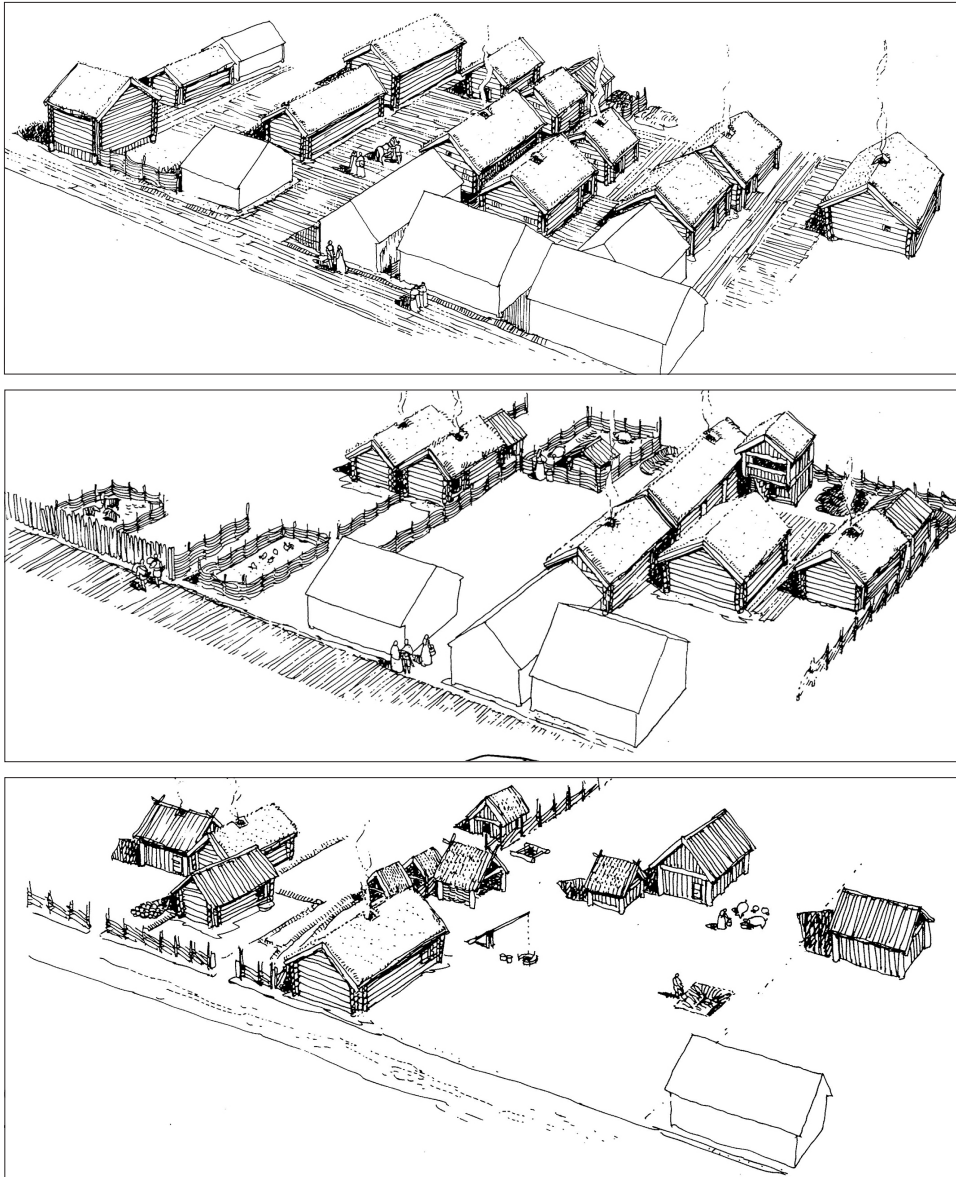
Mariakirken, stolpekirke

Stolpehull fra en trekirke ble funnet ved Håkon Christies utgravninger i 1961 (Christie 1966). Det ble også funnet trerester, muligens fra en svalgang, og graver vest for kirken. Høyden på bakken er ca. 4,5 moh. Det er antatt at dette var for lavt til å være over sikker springflo før midten av 1000-tallet (Christie 1966:209), og at de eldre kulturlagene under den eldste Mariakirken, funnet ved Anne Stine Ingstads utgravninger her i 1963 derfor ikke kan være særlig mye eldre (Schia 1991:50). Det er antatt at kirken er den Mariakirken som Harald Hardråde lot bygge. Dette må ha skjedd ca. 1050 eller senere (Schia 1991a:114–5). Samme konge lot oppføre en Mariakirke i stein i Nidaros, samtidig med at kongsgården der ble flyttet lengre syd.

«Mindets tomt», «Søndre felt» og «Nordre felt»

Den eldste dendrokronologiske dateringen fra «Søndre felt»/«Mindets tomt» er 1061. Den er fra en stokk funnet i fase 14c, den underste bebyggelsesfasen på feltet, antatt å være fra første halvdel av 1000-tallet (Thun & Schia 1987:485). Brann 14 er datert til en gang mellom 1065 og 1070/80 (Schia 1987a:164). Den brente fasen er kalt 14a, og mellom de to fasene er også utskilt en fase 14b. Dendrodateringen av en stokk fra fase 14c til 1061 gir m.a.o. en senere datering enn antatt og kan enten bety at stokken må være fra en yngre fase, 14b eller 14a, eller at fase 14c er senere enn antatt. Det er i fase 14a rester av godt bevarte laftehus av stuetyper med tregulv og ildsted i hjørnet. De er orientert med kortsiden mot stretet, slik som i senere faser. Mer ufullstendige bygningsrester og stolpehull viser imidlertid at det også har vært andre typer bygninger. Det er ikke funnet noen bygninger fra denne perioden i det området hvor det ble funnet flest firestolpershus og heller ikke over bygningene med midtildsted. Det er fortsatt store områder uten hus, noe de mange gropene viser (Fig. 4).

Skille mellom bygårdene har trolig vært på samme sted som i fase 14c. Det er flere skigarder i det som er tolket som bygårdsgrenser. Det er også en skigard parallelt med stretet lengst i

Figur 4. Rekonstruksjon av bebyggelsen på «Mindets tomt»/«Søndre felt». Øverst periode 5, midten av 1100-tallet, i midten periode 4, rundt 1100, nederst periode 2–3, rundt midten av 1000-tallet. Tegning Marianne Brochmann. Etter Schia 1991a.

sydøst. Dette kan være et bakre skille mellom bygården som har vendt ut mot Vestre strete og den som har vendt ut mot Østre strete. Avstanden til Vestre strete har vært mellom 25 og 30 m, anslagsvis 27 m. Avstanden mellom Østre og Vestre strete har trolig vært ca. 60 m.

Dateringene av branntreinn 14 «Søndre felt» er i stor grad basert på gjenstander. En mynt er bestemt til Olav Kyrres regjeringstid, trolig preget mellom ca. 1065 og 1080 (Skaare 1987:434–35; Schia 1987a:53). Kammer er av typer som er kjent fra 1000-tallet, med elementer, spesielt dekor, som er vanlig i vikingtid (Wiberg 1977:204; 1987:419–20). Treskjeer med innrisset Urnesornamentikk er funnet i branntreinn 13 og 14, men det er problematisk å finne en øvre tidsgrense for bruk av slik ornamentikk før rundt midten av 1100-tallet, da romansk stil etter hvert tar over (Fuglesang 1991:195). Vel 40 prosent av skoene fra branntreinn 14 på «Søndre felt» har baktill spiss oppbøyd såle (Schia 1987b:394). Dette er et skoelement som har en datering til 1000-tallet. Denne såletypen finnes også i nesten samme relative antall i branntreinn 13. Dette blir av Schia tatt til inntekt for at branntreinn 14 må dateres en del tidligere på 1000-tallet for å få plass til branntreinn 13 i det samme århundret (Schia 1987b:393–96).

Perioden ca. 1075– ca. 1125

(brann 13 Mindets tomt, Søndre felt, Nordre felt)

Det er usikkert om de eldste steinkirkene er fra denne perioden eller fra periode 5. I denne fremstillingen er de tatt med i den sistnevnte. Det er bybebyggelse på feltet Oslogate 6, og tettere bebyggelse enn i foregående periode i de utgravde områdene syd for Bispeallmenningen.

«Mindets tomt», «Søndre felt» og «Nordre felt»

Bebyggelsen på alle de tre feltene blir klart tettere i løpet av branntreinn 13 og opptar ca. 25 prosent av arealet. Det er funnet bygninger både med hjørneildsted og midtildsted. Toromsbygningene med hjørneildsted har alle tregulv, mens bygningene med midtildsted ser ut til å ha hatt jordgulv. I syd er grensene mellom byggårdene de samme som i branntreinn 14, mens det lenger nord foregår en forrykning, slik at en byggård blir bredere. I dette branntreinet er det for første gang spor etter en bygning inntil og langs med stretet. Flere områder er imidlertid fortsatt åpne, og det er også funnet en større flettverksinnhegning, muligens for gris.

En fundamentstabbe fra en laftebygning brent ved brann 13 er datert til 1106. Dette passer godt med en datering av denne brannen til ca. 1125. Imidlertid skal en ikke se bort fra at stabben er sekundært anvendt. Fra «Søndre felt» er 8 av 9 dendrodateringer fra branntreinn 10, 11 og 12 også datert til første fjerdedel av 1100-tallet (Thun og Schia 1987:484). Selv om de etter alt å dømme må være gjenanvendt materiale brukt som fundamentstabber (6) eller veggstokker (2) og slik sett viser hvor vanlig gjenbruk var, viser dendrodateringene uansett at det har vært et visst omfang av byggevirksomheten i perioden 999 til 1111, dvs. i branntreinn 13.

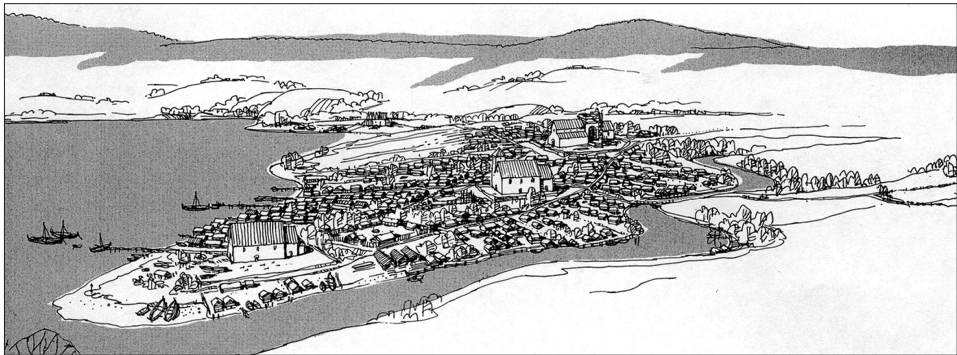
Oslogate 6

Også Oslogate 6 har flere dendrokronologiske dateringer innenfor perioden 1075–1125. Disse er som for «Mindets tomt»/«Søndre felt» fra flere forskjellige branntreinn og viser stor grad av gjenbruk. Fem prøver er datert til mellom 1070 og 1080 og tyder på byggeaktivitet i området på denne tiden. Men bare to av disse prøvene er fra branntreinn 1 og således antagelig primære (Molaug et al. 2000). Yngste datering i branntreinn 1 er 1147, noe som kan passe godt med dateringen av brann 1 på dette feltet til rundt midten av 1100-tallet. Bebyggelsen er relativt spredt i begynnelsen av perioden, bare mellom 10 og 15 prosent av arealet er bebygget

med hus. I Arupsgate ved nr. 1–3, nord for Oslogate 6-feltet, er det ved utgravninger i 2007 påvist bybebyggelse tilbake til 1000-tallet (muntlig Vibeke Martens). Disse utgravningene viser at det alt i siste halvdel av 1000-tallet var bebyggelse i mesteparten av byområdet, ikke bare syd for Bispealmenningen.

Perioden ca. 1125– ca. 1175 (brann 11–12 Mindets tomt, Søndre felt, Nordre felt)

Avgrensningen av perioden baserer seg på dateringen av faser fra de arkeologiske utgravningene av «Mindets tomt» og «Søndre felt». De eldste steinkirkene i Oslo er valgt plassert i denne perioden (Fig. 5).

Figur 5. Oslo ca. 1140 sett fra syd. Tegning Marianne Brochmann. Etter Schia 1991a.

Hallvardskirken, Clemenskirken, Mariakirken, Nonneseter

Byggingen av Hallvardskatedralen har naturlig vært satt i sammenheng med etableringen av en egen bispegård atskilt fra kongsgården i syd. Det er funnet rester av eldre trebygninger i området, men disse er ikke godt datert, bortsett fra at den steinbygde østfløyen fra rundt 1200 gir en ante quem-datering for noen av dem (Dahlin 1990). Det er sannsynlig at Sigurd Jorsalfare la grunnlaget for oppføringen av Hallvardskatedralen, siden han selv ble gravlagt her, men det er usikkert om den stod ferdig i hans tid. Den eldste Clemenskirken i stein, den eldste Mariakirken i stein og den første steinkirken på Hovedøya er alle nær beslektet i form, materialbruk og i byggeteknikk. Karakteristisk er relativt tykke murer med lave, gjennomløpende sjikt av sandig kalkstein med enkelte forekomster av gneis og orthoceralk. Clemenskirken og Edmundskirken er toskipete, dvs. at det er takbærende pillarer langs midten av skipet (Eide 1974). Dette er svært uvanlig og har ingen paralleller i norsk romansk kirkearkitektur. Trolig har disse båret hvelv. Disse kirkene har også spor av lisener. Mariakirken har ingen midtpillarer, men to lisener inntil hver av langveggene i skipet. Disse kan ha båret takbærende buer. De tre mindre kirkene kan ha vært reist i 1130-årene og inn på 1140-tallet (Eide 2007:165). Det er mulig at den samme bygghytten som startet byggingen av Hallvardskatedralen også stod bak oppføringen av de mindre kirkene. Cisterciensernes overtagelse av den da ferdige kirken i 1147 gir en øvre datering av Edmundskirken på Hovedøya, og ifølge Eide må det ha gått liten tid mellom byggearbeidene for korapsis og Cisterciensernes byggevirksomhet på grunn av manglende humusdannelse.

Det er ut fra skriftlige kilder sannsynlig at Nonneseter benediktinerkloster ble grunnlagt på denne tiden. Det er første gang nevnt i 1186 da biskop Helge gir Aker prestegård til klosteret, men kan være eldre. Aker gård har etter alt å dømme biskopen tidligere fått fra kongen, sammen med en stor samling av jordegods som ble gitt til klosteret, særlig gårder på Romerike (Nedkvitne og Norseng 1991:169–70).

«Mindets tomt», «Søndre felt» og «Nordre felt»

Den yngste dendrodatering på «Mindets tomt»/«Søndre felt» fra branntrekk 11–12 er 1135 og er fra en fundamentstamme brent av brann 11. Trolig er stammen gjenanvendt tømmer. Den kan være fra en bygning reist før denne brannen, eller umiddelbart etter. Brann 12 er antatt å være den som er omtalt i 1137, da byen ble svidd av ved Erik Emunes overfall, eller brannen i 1159 (Schia 1987a:132; jf. Sæther 1987).

Oslogate 6

Bebyggelsen er i denne perioden tettere og mer regelmessig enn i periode 4. I slutten av perioden, rundt 1150, er bebyggelsen meget tettere, særlig lengst i syd, der over 45 prosent av arealet har hus. Det er også bodbygninger ut mot streket.

Perioden ca. 1175– ca. 1225

(brann 9–10 Mindets tomt, Søndre felt, Nordre felt)

Perioden viser en fortsatt fortetting og strukturering i den alminnelige bybebyggelsen i alle feltene som er utgravd. I denne perioden reises den første profanbygningen i stein, i bispeborgen.

Monumentalbygninger

Mariakirken er trolig utvidet både i vest og øst i denne perioden. I vest er det bygget til et tilnærmet kvadratisk tårn. Korets absideavslutning i øst er erstattet med en rett avslutning som har gitt et større kor. De to steinbygningene i bispeborgens østfløy, en kvadratisk bygning og en mer langsmal bygning ut mot Bispeallmenningen/torvet, er trolig reist på slutten av 1100-tallet (Dahlin 1990:118) eller begynnelsen av 1200-tallet. Det er nevnt et kastell i skildringen av et mindre slag mellom Håkon Håkonsson og slittungene i 1218. Noe slikt bygg er ikke nevnt i Sverres saga i forbindelse med kampene i 1197 eller 1200. Olavskirken og tomten inntil ble skjenket av kongen til dominikanerne som etablerte seg i Oslo i 1239. Alf Tore Hommedals undersøkelser av Gerhard Fischers utgravningsdokumentasjon viser at den vestligste delen trolig må være påbegynt som et profant steinbygg, men at det etter en brann ble besluttet å bygge en kirke her. Tidspunktet for byggingen kan være tidlig 1200-tall (Hommedal 1987:134–8; jf. Fischer 1950:112).

«Mindets tomt», «Søndre felt» og «Nordre felt»

Yngste dendrodatering på «Mindets tomt»/«Søndre felt» fra branntrekk 9–10 er 1167. Den er fra en fundamentstamme i en bygning brent ved brann 9. Fra samme bygning er det en stamme som er dendrodatert til 1146. Begge disse må være sekundært anvendt. Bebyggelsesmønsteret er i denne perioden omtrent som i den foregående. Helt på slutten av perioden blir det en enda klarere struktur, tettstående bodbygninger langs streket og bygninger i tette rekker bakover, enten som enkeltgårder, dobbeltgårder (med to rekker) eller firkantgårder.

Oslogate 6

Bebyggelsesutviklingen går også her i retning av en klarere strukturering. Tomtegrensene er stabile, men det er visse justeringer ut mot stretet, trolig i forbindelse med ønsket om plass for streteboder. Alle tomtene har en bygningsrekke langs nordre tomtegrense og inntil den en gårdsplass. På to av tomtene er det i østre del også en søndre bygningsrekke, slik at det blir dobbeltgårder. Mellom 40 og 60 prosent av arealet er bebygget med hus.

Havn og brygger

I havnebassenget er det ved utgravninger i 1971 og i 1992 funnet en rekke laftekasser som ligger på linje og som må ha vært en samordnet satsing for å få bedre anleggsmuligheter for større båter og skip. En av kassene er dendrodatert til år 1200 (Molaug 2002b:33).

Byens funksjon ut fra de arkeologiske kildene

Funksjonsanalysen for Oslo bygger på bebyggelsestopografien, bygninger og andre konstruksjoner, gjenstandsanalyse og analyse av prøvemateriale. Beliggenheten av utgravningsfeltene med funn fra de eldste periodene er ikke representativ for hele byen. Spesielt problematisk er det at det mangler slike fra havneområdet. Utgravningene er muligens representative for en søndre, sentral bydel og en nordre bydel.

Preurban periode. Før ca. 1000

Fra denne perioden er det bare funn som kan relateres til åkerbruk, ardspor. Rekonstruksjoner som er gjort med båtøpptrekk ved munningen av Alnaelven og en kommunikasjonsåre mellom en gårdsbebyggelse og dette båtøpptrekket er ikke basert på så gamle arkeologiske funn, men er en rimelig hypotese (jf. Schia 1991:ill. 141).

Eldste byperiode. Antatt datering ca. 1000–1050

Den eldste bebyggelsen på «Søndre felt» og «Mindets tomt» har bygninger med boligfunksjoner. Det er både bygninger med ildsted og funn av matavfall i gulvlaget i flere av bygningene (Griffin 1988:89). Det er også flere latrinegroper med slikt matavfall, bl.a. steiner fra bær, hasselnøtter, fiskeknokler og korn (Griffin 1988:90). Store forekomster av dyregjødsel viser at det ble holdt husdyr inne i byen i periode 2 og også i alle perioder frem til inn på 1200-tallet. Også gjenstandsfunn som kan knyttes til husdyrhold, som klaver, tjøringsledd etc. har en jevn fordeling i tid, og snarere færre funn i de eldste periodene. Det er problematisk å skille mellom regulært husdyrhold og virksomhet i forbindelse med tilførsel av dyr for slaktning, men husdyrhold er overveiende sannsynlig. I tillegg til fiskebein vitner garnfløtt og garnsøkker om fiske.

I periode 2 og 3 er det funnet mange sneller til håndten på feltet «Mindets tomt»/«Søndre felt», like mange som i de senere branntinnene. Dette kan tyde på tradisjonelle kvinneaktiviteter, men også spesialisering i tekstilhåndverk (Molaug 1991:84). Det er imidlertid ikke funnet mer enn ett vevlodd fra oppstadvev på samme felt i disse periodene, og heller ikke på de andre feltene er vevlodd vanlige før i periode 5 og 6 (Rui 1991). Det er ikke noen spesielle gjenstandsfunn som kan settes i sammenheng med handel fra periode 2. Håndverksvirksomhet har det vært i periode 2 og 3, men i lite omfang, bedømt ut fra den lille mengden med avfall, hvis vi ser bort fra mengdene av huggflis fra husbygging etc. Vanligst er læravfall. Det er imidlertid ikke noe i det ferdige materialet som tyder på amatørproduksjon. Kvaliteten på de ferdige produktene er fullgod, slik som i de senere periodene (Molaug 2006:358–9).

Harald Hardrådes saga understreker som en begrunnelse for at byen ble grunnlagt at «det var godt om tilfang og rik landsbygd omkring». Dette viser både hvor viktig tilførsel av jordbruksprodukter til byen var og at det var slike i byen. Dette passer svært godt med det arkeologiske kildematerialet.

Perioden ca. 1050– ca. 1075

Perioden skiller seg lite fra periode 2. Det er ikke noe som viser at det har vært endringer i husholdning, matlaging og hjemmesysler. Bolighusene er av toroms stuetype som er den vanligste gjennom alle periodene frem til rundt 1300. Pollen fra pors er satt i sammenheng med ølbrygging. Det er funnet slik pollen i lag fra periode 3, men det blir svært vanlig først fra periode 6.

Det er ingen gjenstander som assosieres med handel, bortsett fra en balansestang for en skålvekt og en skål, muligens fra samme vekt. Vekten er import, muligens tysk (Fuglesang 1991:176). Det er relativt få importgjenstander. Dette kan tyde på at handelen med utlandet har vært liten. Heller ikke er det indikasjoner på særlig omfattende innenlandshandel. Klare slike varer er imidlertid jern, bryner, kleberstein og reinsdyrgevir. Det er relativt mange gjenstander av jern, selv om antallet øker i senere perioder. Bryner er det mange av (Lønaas 2001) og også mange fragmenter av reinsdyrgevir (Lie 1988:161, 177).

Håndverksvirksomheten skiller seg ikke fra periode 2, bedømt ut fra avfallsmaterialet, heller ikke tekstilhåndverk bedømt ut fra snellehjul og vevlodd.

Perioden ca. 1075– ca. 1125

Når det gjelder bolig og husholdning er denne perioden en direkte fortsettelse av periode 3 med de samme typene bygninger, gjenstander og økofakter. På Oslogate 6-feltet har det vært metallvirksomhet i den eldste bebyggelsesfasen, datert til slutten av 1000-tallet (Molaug et al. 2000). Denne forsvinner sent i perioden. I feltene lengre syd er det funnet noen levninger etter finmetallvirksomhet. I de fleste bygårdene er det i denne perioden funnet læravfall, men ikke i store mengder. I mange er det også noe geviravfall fra kamproduksjon. Dette kan mer settes i sammenheng med omvandrende håndverkere eller deltidshåndverkere enn heltids profesjonelle.

Gjenstander brukt til handel er svært få i alle periodene behandlet her (periode 1–6); det dreier seg om enkelte balansevekter (se periode 3), vektlodd, mynter og tellepinner. Indirekte viser importfunn at det har vært handlet med utlandet i periode 3–4, for eksempel funn av valnøtter. Det er blitt antatt at bodbygningene ut mot stretet er brukt både til handel og til håndverksvirksomhet (Christophersen 1990; Molaug 2006:353). Streteboder er nevnt i en retterbot for Oslo fra 1316 og i andre dokumenter fra 1300-tallet og senere (Nedkvitne og Norseng 1991:263–64), men de kan ha vært vanlige 200 år tidligere.

Perioden ca. 1125– ca. 1175

Levninger knyttet til husholdning og boligfunksjoner øker i mengde i denne perioden, og bebyggelsen blir tettere. Personlige gjenstander blir det også flere av, noe som er blitt satt i sammenheng med økende befolkningmengde (Schia 1977). Det er i denne perioden flere gjenstander fra fjerntliggende områder enn i den foregående. Fra andre landsdeler er det i tillegg til det som er nevnt under periode 3 nå vanlig med baksteheller. Sentrum for slik produksjon

var Ølve i Hardanger (Weber 1989). Fra utlandet kommer en økende mengde keramikk, selv om omfanget fortsatt er lite i forhold til i periode 6 og senere (Molaug 1987:230). Gjenstander som skriver seg fra forskjellige typer håndverksproduksjon er noe ujevnt fordelt. En del digler, støpeformer og noen smedverktøy viser at det har vært finsmedvirksomhet i et område ved «Mindets tomt» i denne perioden. Mengden med læravfall synker i dette området, men stiger på Oslogate 6-feltet. Geviravfall øker i flere områder, bl.a. på «Nordre felt».

Perioden ca. 1175– ca. 1225

I begynnelsen av denne perioden er det en radikal omlegging av håndverksproduksjonen. Tydeligst kommer dette til syne i skoproduksjonen. Store mengder læravfall finnes nå i området nord for Hallvardskirken, inntil Nordre strete over en lengde på minst 80 m. Innenfor dette området er det arkeologisk påvist 7 eller 8 bygårder. Det er all grunn til å tro at skomakervirksomheten på denne tiden ble sentralisert til ett bestemt område i byen (Tørholm 1998). I beskrivelsen i Sverres saga av kampene i Oslo i 1197 heter det at Sverre «snudde sydover gjennom Geilene forbi skomakerbodene og frem til Halvardskirken» (Sverres saga, kap.159). Dette passer godt med at skomakerne holdt til i ett bestemt område. I en retterbot fra 1304, i forbindelse med stadfesting av skomakergildet, heter det at skomakerne skal holde til i Miklagard (NgL III, 86). Skomakeravfallet og levninger etter smedaktivitet forsvinner på de utgravde områdene syd for Bispeallmenningen på slutten av 1100-tallet. Geviravfall fra kamproduksjon finnes fortsatt på 1200-tallet (Molaug 2006). Det er rimelig å anta at det foregikk en omorganisering av håndverksvirksomheten fra midten av 1100-tallet og fremover med etablering av heltids profesjonelle håndverkere innenfor en rekke fag, med mer regulering av håndverksvirksomheten og med endring av produktene og delvis også av produksjonsmåtene. Dette er i tråd med endringer i andre nordeuropeiske byer og er en viktig del av urbaniseringsprosessen. Økende handelsvirksomhet kan også ligge bak satsingen på de nye bryggeanleggene i form av laftekasser ute i det grunne havnebassenget.

Aktører i byens tidligste faser

Preurban periode. Før ca. 1000

Jordbruksvirksomheten og den preurbane bebyggelsen viser ikke noen spesiell kobling til aktører ut over vanlig jordbruk.

Eldste byperiode. Antatt datering ca. 1000–1050

Det har vært antatt at kongens gård med kongens representant i Oslodalen i sen vikingtid var Aker. Denne har vært en av de sentrale gårdene med stort landområde ut til Akershagen og Akersneset. På det sistnevnte stedet ble kort før 1300 Akershusborgen anlagt. Ved Aker gård ble Aker kirke bygget i stein midt på 1100-tallet. Denne var sammen med Tune kirke ved Sarpsborg fylkeskirker i Vingulmork. Aker gård hadde ingen god havn, bare den nærliggende Akerselven (Frysja) som var farbar til Nedre Foss, i nærheten av gården. Behovet for en ny havn kan ha vært viktig ved anleggelse av byen. Det kan også tenkes at byggingen av en kirke i første del av 1000-tallet best kunne gjøres utenom kongsgården. Oppdelingen av grunnen i tomter fra første byggefase av tyder på at kongen eller kongens mann stod bak en planlagt bygrunnleggelse. Sannsynligheten for at det har vært en stedskontinuitet for kongsgården i byen tilbake til før midten av 1000-tallet taler også for at kongemakten var den sentrale i etableringen av byen.

Perioden ca. 1050– ca. 1075

I denne perioden etablerer kongen Mariakirken. Det er mulig at området ikke kunne bebygges før ca. 1050 på grunn av havnivået. I Nidaros lot Harald Hardråde flytte kongsgården og bygge Mariakirken. Det er fristende å anta at samme konge stod bak byggingen av de to Mariakirkene. I den første tiden kan Mariakirken også ha vært bispekirke. Det ble sannsynligvis reist en ny Clemenskirke med annen orientering enn den eldre fra periode 2. Dette er rimeligvis også gjort av kongen.

Perioden ca. 1075– ca. 1125

I denne perioden er det for første gang noe justering av tomtegrensene. Det er grensen mellom to tomter på «Søndre felt» som blir justert. Dette tyder på eiere av bygårder som viktige aktører i byen. Økningen i antall bygninger innenfor de enkelte bygårdene viser det samme. Det har klart vært en økning i folketall og produksjon. Det er tvilsomt om kirken har spilt en særlig uavhengig rolle i forhold til kongen. Bispedømmet har antagelig vært etablert rundt 1100 (Nedkvitne og Norseng 1991:61). Imidlertid kan kirkens økonomiske grunnlag ha blitt sterkt bedret i løpet av denne perioden, både gjennom donasjoner og ved økte selvstendige inntekter. Det er ingen gode dateringer på de eldste delene av bispegården, men det er sannsynlig at biskopen flyttet hit i periode 4.

Perioden ca. 1125– ca. 1175

Byggingen av fire kirker i stein i denne perioden eller slutten av forrige viser en sterk økning i kirkens makt. Større inntekter gjennom innføring av tiende har vært anført som grunnlag for større økonomisk uavhengighet for kirken og for biskopen spesielt. Ifølge Snorre lot Sigurd Jorsalfare innføre tienden, men trolig har innføringen strukket seg over lengre tid. Byggingen av Hallvardskatedralen viser at kirken på dette tidspunktet hadde en sterkt bedret økonomi, selv om det er sannsynlig at kongen la det økonomiske grunnlaget, bl.a. ved skjenking av tomt og gårder og gårdparter til bispestolen. Edvard Bull d.e. har lagt stor vekt på kirken som bygrunner i sin Oslos historie fra 1922 (Bull 1922), inspirert av Werner Sombarts ideer. For periode 5 og muligens senere deler av periode 4 er det klart at kirken må ha trukket til seg store inntekter og stått for byggearbeider som både har sysselsatt mange mennesker og skapt grobunn for videre aktivitet.

Det er all grunn til å tro at kongen stod bak byggingen av Mariakirken i stein. Clemenskirken i stein er trolig også bygget på kongens initiativ, selv om den senere er kjent som sognekirke. Hovedøya lå utenfor byen og dens takmark, men har allikevel spilt en stor rolle i byens historie, ikke minst i forbindelse med krigerske handlinger på 1100-tallet. Her, i havnen på sydsiden, la krigsskipene til før angrep på byen, og her delte de byttet etter et vellykket slag (Sverres saga). Sannsynligheten er nok stor for at også denne ble bygget av kongen. En mulig kandidat til kirkebyggeriet er Sigurd Jorsalfare som døde i 1130 og ble gravlagt i Hallvardskatedralen. I allfall er det sannsynlig at det startet opp med ham.

Byborgerne som selvstendige aktører har satt stort preg på byen i denne perioden. Noen av tomtegrensene blir i denne perioden kraftig justert. Bygårdene er blitt tettere bebygde, både med flere bygninger og også noen med flere etasjer. Det er boder ut mot stretene i alle bygårdene, en god organisering av detaljhandel og også håndverksvirksomhet. Bedømt ut fra mengden funn av importvarer, er det en økende handelsvirksomhet. Spesielt tydelig er økningen

i håndverksvirksomhet, bedømt ut fra avfall og kasserte verktøy til håndverksprosessene (Molaug 2006 m. ref.). Dette gjelder særlig skomakeri og annet arbeid i lær, kammakeri basert på reinsdyrgevir som råmateriale og finsmedarbeid. Det er imidlertid usikkert i hvor stor grad det har vært heltids profesjonelle håndverkere. Et mulig unntak kan være skomakere fra slutten av perioden. Derimot er det sannsynlig at det har vært deltids håndverkere, i tillegg til omvarende.

Perioden ca. 1175– ca. 1225

Ut fra de arkeologiske funnene er denne perioden i liten grad preget av kongelige og kirkelige byggetiltak. Biskopen startet ombyggingen av bispegården til en moderne borg med to steinbygninger i østføyen, ut mot Hallvardskatedralen. Steinbygningen som ble påbegynt nord for Hallvardskirken er fra denne perioden og ble høyst sannsynlig anlagt av kongen, kanskje som motvekt mot biskopens byggeri. Bryggekarene foran Kongsgården kan være et kongelig initiativ.

Bygårdene blir tettere bebygd med mellom 40 og 50 prosent av arealet dekket av bygninger. Antallet gjenstander øker, både gjenstander knyttet til husholdning og personlige gjenstander. Importerte gjenstander øker i antall. Mest påfallende er profesjonaliseringen av håndverksvirksomheten, særlig skomakeriet. Konsentrasjonen av denne virksomheten i et bestemt område og den sterke nedgangen i lærfunn fra andre områder viser imidlertid klart at denne virksomheten har vært regulert, og da etter alt å dømme fra kongemakten.

Hvor kom initiativene fra?

Det arkeologiske materialet fra Oslo illustrerer godt sagaberetningene om kongelig grunnleggelse. Selv om det har vært jordbruksvirksomhet her i vikingtiden, er det ikke noe som tyder på at det har vært noen handels- eller håndverksvirksomhet på stedet før en bygrunnleggelse med utlegging av tomter. Det har vært pekt på den eldste Clemenskirken som en mulig misjonskirke, dvs. at det var et kirkelig initiativ til denne. En slik etablering måtte være støttet av kongen. At kirken er tilpasset bebyggelsesstrukturen, tyder heller på at den skal ses på som en del av kongens initiativ ved etableringen av en bybebyggelse (Molaug 2007). Med bebyggelsesstrukturen menes her utleggingen av tomter, muligens også gateløp. Disse følger terrengets naturlige fallretning ned mot Bjørvika. Om bygrunnleggelsen er initiert av Harald Blåtann (Schia 1991a:131), Olav Haraldsson eller Harald Hardråde må basere seg på de arkeologiske dateringene. Disse tyder ikke på at byens opprinnelse kan trekkes tilbake til 900-tallet, men må være senere (Nordeide og Gulliksen 2007). Funn fra den ordinære bybebyggelsen tyder på at denne har oppstått noe før 1050, det samme gjør dateringene av de eldste gravene (Molaug 2007:190). Bakgrunnen for en bygrunnleggelse på dette stedet er trolig ønsket om å ha bedre kontroll over og utnytte de rike jordbruksressursene i området, korn og februk. Også andre ressurser som jern og pelsverk kan ha hatt betydning. Båtfrakt er en effektiv form for transport, og ingen steder på Østlandet kommer man så langt inn med båt uten omlasting som inn i Oslofjorden. Imidlertid er en slik transport avhengig av militær og administrativ kontroll over hele området fra dagens Drøbak og inn. Det er mulig at en slik situasjon ikke var til stede før på midten av 900-tallet, da det var en sterk økning i importgjenstander i graver fra Oslodalen, og også finnes skattefunn (Schia 1991a). Fra en militær synsvinkel er Oslo et godt beskyttet sted mot anfall med båt, dersom makthaverne har kontroll over Drøbaksundet, slik som Snorre argumenterer for i Harald Hardrådes saga. Mer problematisk er det å beskytte seg fra landsiden.

Mens de eldste kirkebyggene må være bygget etter initiativ fra kongemakten, er det sannsynlig at det var kirken selv som stod bak ønsket om bygging av kirkene på 1100-tallet, med unntak av Mariakirken. Riktignok må finansieringen i stor grad ha vært sikret ved gaver fra kongen, ikke bare byggegrunnen, men også ved å legge til jordeiendommer som kunne gi jordleie. Men kirken fikk utover 1100-tallet stadig økende inntekter. Etableringen av et geistlig sentrum med bispegård og bispekirke på et dominerende sted i noe avstand fra kongsgården og Mariakirken viser bispestolens økende betydning og makt. Kongemaktens bygging av en steinbygning og senere Olavskirke tidlig på 1200-tallet midt i det geistlige sentrum kan tyde på en viss maktposisjonering, men fikk ingen konsekvenser. Kirken ble gitt av kongen til dominikanerne da de etablerte seg i Oslo like før 1240.

Handels- og håndverksvirksomheten i Oslo har i hele perioden på 1000- og 1100-tallet vært av sekundær betydning i forhold til makt og økonomisk betydning. Inntektene til byen kom først og fremst gjennom jordleie, skatter, avgifter og bøter til konge, kirke og stormenn. Men byboerne har fått økende betydning med egne initiativ og øket omfang av sin virksomhet gjennom hele perioden ved handel og håndverk, samt annen mer servicerelatert virksomhet. Mens det i utgangspunktet var jordeiere med maktbase på landsbygda som kontrollerte denne virksomheten, ble det etter hvert viktigere å holde til i byen, og en egen borgerstand vokste frem. Det er imidlertid vanskelig å vise denne utviklingen gjennom det arkeologiske materialet, og utviklingen har blitt særlig tydelig utover på 1200-tallet. Likevel er det blitt hevdet fra historisk hold at handel selv i høymiddelalderen spilte liten rolle for Oslos økonomi i forhold til oppebørselsinntekter (Nedkvitne og Norseng 1991:202). På den måten kan det være helt på sin plass å betegne kjøpmenn og håndverkere som byfyllere.

Summary

The first remains of an urban settlement are from the first half of the 11th century. The age of Oslo is disputed, the graves from underneath the St. Clement's church giving the oldest dates. There is strong evidence that the land was divided into plots as a first act, without doubt by the king or his representatives, and the king must also have initiated the oldest church of St. Clement's. The reasons for founding a town in the bottom of the Oslofjord might well be in accordance with the sagas: the possibilities of getting agricultural provisions. Ditches and fences mark the boundaries between tenements in the first settlement. It was rather sparse and open, the area nearest to the street (*strete*) often lacking houses. From the early 12th century onwards booths were built along the street in many of the town-yards, and the buildings further back were structured in rows with the gable ends towards the street. All buildings were wooden, cross-joint technique (*lafi*) dominating. Both the population, trade and handicraft activities were increasing. The erection of several stone churches during the first half of the 12th century, and of the bishop's palace in stone by the end of the century, illustrate the increasing influence and incomes of the church.

Litteratur

- Blix, P. 1879. *Fortidslevninger i Aaslo. Den norske ingeniør- og arkitektforenings organ* 1879 nr. 3, 4, 6, 8. Kristiania.
- Blomquist, R. & Mårtensson, A.W. 1963. *Thulegrävningen 1961*. Archaeologica Lundensia II. Lund.
- Bull, E. 1922. *Oslos historie. Kristianias historie bind 1*. Kristiania 1922.
- Christie, H. 1966. Haralds Oslo. *St. Hallvard* 44, hefte 3–4: 181–211. Oslo

- Christophersen, A. 1990. Dwelling houses, Workshops and Storhouses. Functional Aspects of the Development of Wooden Urban Building in Trondheim from c. A.D. 1000 to A.D.1400. *Acta Archaeologica* vol. 60 (1989): 101–129. København.
- Dahlin, E. 1982. *Middelalderens bispegård i Oslo. En bygningsarkeologisk undersøkelse*. Upublisert magistergradsavhandling, Universitetet i Oslo 1982.
- Dahlin, E. 1990. Med Fischer i middelalderens bispegård i Oslo. I: *Foreningen til norske fortidsminnesmerkers bevarings årbok* 1990: 105–124. Oslo.
- Eide, O. E. 1974. *De toskippede kirker i Oslo*. Upublisert magistergradsavhandling, Universitetet i Bergen.
- Eide, O. E. 2007. Om muremåter og kirkedateringer i 1100-tallets Oslo. *Collegium Medievale* 2007: 137–168.
- Fischer, G. 1921. *Middelalderens Oslo. Foreningen til Norske Fortidsminnesmerkers Bevaring*. Årg. 1920: 124–174. Kristiania.
- Fischer, G. 1924. Oslo. Byens utvikling til branden 1624. *Oslo Kristiania. Byhistorisk utstilling paa Akershus slot*. Kristiania
- Fischer, G. 1950. *Oslo under Eikaberg*. Oslo.
- Fuglesang, S. H. 1991. Ornament. I: Schia, E. & P.B. Molaug 1991.
- Griffin, K. 1988. Kap. B. Plant remains. I: Schia 1988: 15–108.
- Hansen, G. 2005. *Bergen c 800–c 1170. The Emergence of a Town*. The Bryggen Papers. Main Series no. 6. Bergen.
- Heimskringla*. Snorre Sturlason. *Heimskringla eller Norges kongesagaer*. Overs. av Anne Holtmark og D.A. Seip. Oslo 1980.
- Holmsen, A. 1963. Ødegårder i Osloherad. *St. Hallvard* hefte 7 1963: 289–338. Oslo.
- Hommedal, A. T. 1986. *Olavsklosteret i Oslo. Bygningshistorikk, med dateringsforsøk av klosteranlegg og eldre bygningsdelar*. Del I–II. Upublisert magistergradsavhandling, Bergen.
- Hommedal, A. T. 1987. Olavsklosteret i Oslo. Eit dominikanaranlegg frå høgmedalderen. I: *Foreningen til norske fortidsminnesmerkers bevarings årbok* 1987: 129–134. Oslo.
- Høeg H. et al. 1977. «Mindets tomt». *Stratigrafisk-topografisk analyse og daterende funngrupper*. De arkeologiske utgravninger i Gamlebyen, Oslo, bind 1. Oslo, Bergen, Tromsø 1977
- Lidén, H. E. 1977. *Stratigrafisk-topografisk beskrivelse av feltet «Mindets tomt»*. I: Høeg et al. 1977:11–71.
- Lie, R.W. 1988. Animal Bones. I: Schia, E. 1988 (red.): 153–196.
- Lønaas, O.C. 2001. *Brynestein i middelalderen. En analyse av brynematerialet fra Oslogate 6*. Upublisert hovedfagsavhandling i arkeologi. Universitetet i Oslo.
- Molaug, P.B. 1987. Kap. F. Leirkarmaterialet. I: Schia, E. 1987 (red.): 229–328.
- Molaug, P.B. 1990. Oslo under Eikaberg 40 år etter. *Foreningen til norske fortidsminnesmerkers bevarings årbok* 1990:139–160. Oslo.
- Molaug, P.B. 1991. Sneller til håndtein. I: Schia; E. og P.B. Molaug 1991 (red.): 81–112.
- Molaug, P.B. 2001. *Evaluering av arkeologiske utgravninger i norske middelalderbyer 1970–1999*. NIKU publikasjoner nr. 107.
- Molaug, P.B. 2002a. Oslo. Husenes, bygårdenes og bydelenes funksjon. I: Molaug, P.B. (red.): *Strategisk instituttprogram 1996-2001. Norske middelalderbyer*. NIKU publikasjoner nr. 117: 54–66. Oslo.
- Molaug, P.B. 2002b. *Oslo havn i middelalderen*. NIKU publikasjoner nr. 122. Oslo.
- Molaug, P.B. 2006. Håndverk i middelalderens Oslo. I: Glørstad, H., Skar, B. og Skre, D (red.): *Historien i forhistorien. Festskrift til Einar Østmo på 60-årsdagen*: 349–363. Oslo.
- Molaug, P.B. 2007. The Emergence of Oslo. In: *Comments on Nordeide, S.W. og Gulliksen, S. 2007. First Generation Christians, Second Generation Radiocarbon Dates (Norwegian Archaeological Review. Vol. 40/2): 190–194.*
- Molaug, P.B., Flodin, L., Skre, D. 2000. Oslogate 6. Upublisert rapport fra utgravningene 1987–89. Oslo.
- Nedkvitne, A. og Norseng, P. 1991. *Byen under Eikaberg. Oslo bys Historie* bd.1. Oslo
- Nilsen, H. 1976. *Norrøne historieskriveres syn på de eldste norske byenes oppkomst og tidlige utvikling*. Bergen.
- NgL= *Norges Gamle Love*. Bd.I–V og 2.rk. bd. I–III, Christiania/Oslo 1846–1981.
- Nordeide, S.W. og Gulliksen, S. 2007. First Generation Christians, Second Generation Radiocarbon Dates: The Cemetery at St.Clement's in Oslo. *Norwegian Archaeological Review*. Vol. 40/1: 1–40.

- Olafs saga hins helga*. Utg. O. A. Johnsen. Kristiania 1922.
- Ordericus Vitalis. *Historia ecclesiastica. The Ecclesiastical History of Orderic Vitalis* vol.I–V. Ed. M. Chibnall. Oxford 1980.
- Rui, L.M. 1991. Kljåsteiner – vevlodd. I: Schia, E. og P.B. Molaug 1991 (red.): 113–130.
- Schia, E. 1977. Skomaterialet fra «Mindets tomt». I: Høeg et al. 1977 (red.): 121–201.
- Schia, E. (red.) 1987. «Søndre felt» Stratigrafi, bebyggelsesrester og daterende funngrupper. De arkeologiske utgravninger i Gamlebyen, Oslo. Bind 3. Øvre Ervik.
- Schia, E. 1979. *Feltene «Oslogate 3 og 7»*. Bebyggelsesrester og funngrupper. De arkeologiske utgravninger i Gamlebyen, Oslo. Bind 2, Øvre Ervik.
- Schia, E. 1987a. Kap. C Bebyggelsesrester og datering, Kap. D Topografi og bebyggelsesutvikling, Kap. E Bygården. I: Schia, E. 1987: 41–228.
- Schia, E. 1987b. Sko og støvler. I: Schia, E. 1987 (red): 329–422.
- Schia, E. 1987c. 14C-dateringer. I: Schia E. 1987 (red.): 489–492.
- Schia, E. (red.) 1988. «Mindets tomt» – «Søndre felt». *Animal bones, moss-, plant-, insect- and parasite remains*. De arkeologiske utgravninger i Gamlebyen, Oslo. Bind 5. Øvre Ervik 1988.
- Schia, E. og Molaug, P.B. (red.) 1991. *Dagliglivets gjenstander, del 2*. De arkeologiske utgravninger i Gamlebyen, Oslo. Bind 8. Øvre Ervik 1991.
- Schia, E. 1991a. *Oslo innerst i Viken. Liv og virke i middelalderbyen*. Oslo 1991.
- Schia, E. 1991b. Kongegraver og topografi i Oslo. Et forskningshistorisk streiftog. I: Myrvoll, S & Christensson A. (red.) *Norsk byarkeologi inn i 1990-årene*. N.U.B. Nytt fra Utgravningskontoret i Bergen. Nr.1. Riksantikvaren Utgravningskontoret for Bergen: 37–55. Bergen.
- Skaare, K. 1966. Myntklumpen fra kongsgården i Gamlebyen. *St. Hallvard* hefte 3–4 1966: 212–15.
- Skaare, K. 1987. Kap. J. Mynter og andre numismatiske gjenstander. I: Schia, E. 1987 (red.): 433–442.
- Snorre Sturlason. *Norges kongesagaer*. Ved A. Holtsmark, D.A. Seip. 1979. Oslo
- Sverres Saga. *Sverris Saga* etter Cod. AM 327 40. Utg. Gustav Indrebø. Kristiania 1920.
- Sæther, T. 1987. Kap. B. Branner i Oslo. I: Schia, E. 1987 (red.): 23–40.
- Thun, T. og Schia, E. 1987. Dendrokronologisk analyse av jordfunnet materiale. I: Schia, E. 1987 (red.): 477–488.
- Tørhaug, V. 1998. *Skomakerhåndverket i Oslo 1050–1350. En undersøkelse av læravfall, sko og skomakerredskap fra Oslogate 6*. Upublisert hovedfagsavhandling i arkeologi, Universitetet i Oslo 1998.
- Weber, B. 1989. *Bakstebeller. En handelsvare*. Meddelelser nr. 15. Fortiden i Trondheim bygrunn: Folkebibliotekstomten. Riksantikvaren, Utgravningskontoret for Trondheim 1989.
- Wiberg, T. 1977. Horn- og benmaterialet fra «Mindets tomt». I: Høeg et al. 1977: 202–213.
- Wiberg, T. 1987. Kap. H. Kammer. I: Schia, E. 1987 (red.): 413–422.
- Wiberg, T. og Schia, E. (red.) 1991. *Groftgravninger*. De arkeologiske utgravninger i Gamlebyen, Oslo. Bind 10. Øvre Ervik